

31.1.2011

Dnr 1639/4/09

Beslutsfattare: Biträdande justitieombudsman Jussi Pajuojä

Föredragande: Referendarieråd Jorma Kuopus

UKM BÖR PRECISERA AVTALADE FORSKNINGSPROJEKT OCH ORGANISERINGEN AV DEM

1 KLAGOMÅLET

A kritiserar i sitt brev 6.5.2009 Finlands Akademi, Helsingfors universitet och Åbo universitet för deras förfarande vid behandlingen av ett ärende som gällde Sydösterbottens lavskriksprojekt och för dröjsmål med behandlingen.

A anför att han 3.4.2009 sände en begäran om utredning till ledningen för Finlands Akademi, Helsingfors universitet och Åbo universitet. Begäran anhängiggjordes redan 21.7.2008 genom brev per e-post till generaldirektör, kansler och rektor. Saken gällde forskningsfinansieringen av en spetsenhet för evolutionsgenetik och -fysik. Utredningen var avsedd att gälla akademi-professor B:s forskargrupp (EGRU) som var verksam i anknytning till bio- och miljövetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet.

I en bilaga till klagomålet kritiserar A 3.4.2009 ett beslut från 28.8.2008 (rektor C) att överföra utredningsbegäran från Helsingfors universitet till Åbo universitet samt vissa beslut som 5.11.2008 och 13.2.2009 fattats av D vid Finlands Akademi. Professor B hade i egenskap av projektchef 2008 i en stipendieansökan till Maj och Tor Nesslings fond uppgett att A hade för avsikt att skriva en doktorsavhandling trots att A själv inte hade sagt att han var engagerad i någon sådan forskning. Stiftelsen hade avslutat finansieringen av lavskriksprojektet och A hade i praktiken uteslutits ur EGRU.

A framför även kritik mot chefen för spetsenheten, professor E vid Åbo universitet. A informerade redan 17. och 19.11.2008 E om att han inte längre accepterar att hans lavskriksmaterial används för annan forskning inom ramen för projektet. Trots detta publicerades i januari 2009 en internationell, vetenskaplig artikel som baserades på hans material. A redogör för hur tre olika forskargrupper organiserats och framför kritik mot deras verksamhet 2006–2007. A anser att de tre grupperna omformades till en enhet endast i syfte att få ekonomiskt stöd för forskningen. Enligt A:s uppfattning strider professor E:s förfarande mot 6, 7, 8, 10, 21, 23, 31 och 41 § i förvaltningslagen och mot 5 § i lagen om elektronisk kommunikation i myndigheternas verksamhet. Vidare anser klaganden att överdirektör D, jurist vid Finlands Akademi, professor C och universitetsjurist har handlat i strid med förvaltningslagen.

A påtalar också flera fall av tjänstemannajäv i handläggningen av utredningsbegäran och med stöd av 10 § i förvaltningslagen yrkar han att saken ska utredas genom myndighetssamarbete.

Enligt A har det dröjsmål med behandlingen som nämns ovan orsakat stora månatliga kostnader som finansieras med statsmedel utbetalade via de nämnda inrättningarna. Eftersom ärendet inte har avgjorts efter mer än nio månaders väntan vänder sig A till justitieombudsmannen och uppger sig även vidta andra åtgärder för att få sitt ärende behandlat.

A har fogat en akt med 17 bilagor till sitt klagomål.

2

UTREDNING

Vid avgörandet av detta ärende har jag haft tillgång till ett yttrande från undervisningsministeriet (30.10.2009) och utredningar från Finlands Akademi (9.10.2009), Helsingfors universitet (29.10.2009) och Åbo universitet (13.8.2009). Klaganden har beretts möjlighet att ge ett bemötande med anledning av yttrandet och utredningarna. Bemötandet med bilagor gavs 18.12.2009.

Klaganden har dessutom preciserat sitt klagomål med tilläggskrivelser 29.10.2009, 3.11.2009, 16.11.2009, 23.11.2009, 7.12.2009, 18.12.2009, 12.5.2010 samt 28.10.2010. A bad 17.12.2009 om en utredning av de ledande tjänstemännens ansvar i ärendet och bifogade bland annat Forskningsetiska delegationens anvisningar från 2002 God vetenskaplig praxis och handläggning av avvikelser från den. I skrivelsen 18.12.2009 tog A upp frågan om dröjsmålet och kommenterade dessutom innehållet på Helsingfors universitets webbplats, överföringen av ärendet från Helsingfors universitet till Åbo universitet och i skrivelsen 12.5.2010 utredningen vid Helsingfors universitet om informationsstöld. Av bilagorna till bemötandet framgår att A sände samma undersökningsbegäran till vissa andra myndigheter såsom justitiekansler i statsrådet, Riksåklagaren och Statens revisionsverk.

Jag har dessutom till mitt förfogande haft ett expertyttrande (IPR University Center 25.9.2009) som Finlands akademi och Helsingfors universitet har begärt beträffande rättigheterna till lavskriksprojektets forskningsmaterial samt ett beslut av Helsingfors universitets kansler 28.10.2010. Universitets jurist sände 3.12.2010 ytterligare utredning till mig per e-post och ett till e-postmeddelandet bifogat beslut om forskningsetik fattat av Helsingfors universitets kansler 28.10.2010.

Föredraganden i klagomålsärendet besvarade 9, 17 och 23.11 samt 7.12.2009 den förfrågan som klaganden 3.11.2009 framförde beträffande behandlingstider m.m. På begäran sände Åbo universitets registratorskontor professor E:s utredning (14.4.2009), som vidarebefordrades till klaganden för kännedom per e-post 7.12.2010. Klaganden hade även bett att få utredningen direkt från Åbo universitet.

3

AVGÖRANDE

Jag har satt mig in i ärendet. Till den del klagomålet gäller immaterialrättsliga frågor eller forskningsetik i anslutning till det s.k. lavskriksprojektet är ärendet inte sådant att det med hänsyn till grundlagens (731/1999) 109 § kan undersökas och avgöras inom ramen för laglighetskontrollen. Jag har därför lämnat denna aspekt utan prövning.

Till övriga delar har jag prövat A:s klagomål.

3.1

Organiseringen av forskningsprojektet och det anslutande juridiska ansvaret

Av handlingarna framgår bland annat att A under ca 30 års tid har samlat in data om lavskrikspopulationen i Sydösterbotten dels som en hobby, dels senare som anställd. Enligt ett expertyttrande (IPR University Center 25.9.2009, s. 3) som begärdes av Finlands Akademi och Helsingfors universitet har A anslutit sig till lavskriksprojektet år 1979, från 1987 varit dess aktiva chef och från 1993 gjort detta på heltid med stöd av finansiering från olika stiftelser och fonder. Av A:s brev 8.5.2009 till riksåklagare framgår dessutom att A varit doktorand i Helsing-

fors universitets forskningsgrupp EGRU (Ecological Research Unit). Finlands Akademi beviljade EGRU finansiering åren 2006–2011. Av klagandens bemötande 18.12.2009 framgår också att en stor mängd av lavskriksforskningens material samlats in 1974–2008 bland annat av A och andra personer som inte ingått i EGRU-projektet.

Dessa forskningsobservationer som A gjort hade utifrån ett muntligt avtal använts i akademi-professor B:s forskningsprojekt och i många andra akademiska avhandlingar inom forskningsgruppen. B är anställd vid Helsingfors universitet. Schismerna mellan A och akademi-professor B ledde slutligen till att A förbjöd EGRU-gruppens medlemmar att använda det insamlade materialet i undersökningar och avhandlingar. Med anledning av A:s påstående om att forskningsmaterialet använts olovligt uppgav professor B 3.4.2008 att A ännu våren 2008 genom ett kollektivt e-postmeddelande gett sitt tillstånd att använda och publicera materialet utan särskilt meddelande till A. Enligt B har A därefter ensidigt återtagit det bevisligen muntligen ingångna avtalet om användningen av lavskriksmaterialet.

A har dessutom uppgett att han trots den stipendieansökan han uppgjort med hjälp av professor B inte har för avsikt att skriva någon doktorsavhandling. A har muntligt tagit avstånd från projektet och i e-postmeddelanden 17 och 19.11.2008 förbjudit användningen av sitt forskningsmaterial i andra grupper som bedriver forskning vid Finlands Akademi, Helsingfors universitet och Åbo universitet.

Undervisningsministeriet (numera undervisnings- och kulturministeriet) har i ett yttrande 30.10.2009 till mig i detalj redogjort för hur de forskargrupper som varit knutna till Sydösterbotens lavskriksforskning har arbetat. Av yttrandet framgår att A genom förmedling av akademi-professor varit med i projektet under ca 10 år i egenskap av stiftelseavlönad forskare. Efter att A förbjudit användningen av sitt forskningsmaterial upphörde användningen enligt utredningen, även om det uppenbarligen ännu i januari 2010 rådde oklarheter kring publiceringen av vissa artiklar med anknytning till projektet. I ett expertyttrande (IPR University Center 25.9.2009) som begärts av Finlands akademi och Helsingfors universitet och som blev klart efter att klagomålet blivit anhängigt, redogörs för de immaterialrättsliga omständigheter som hänför sig till ärendet. A hördes sommaren 2009 (t.ex. 18.7.2009) när yttrandet skrevs.

I sin utredningsbegäran kritiserar A även chefen för spetsenheten, professor E och hans agerande. Av ett yttrande från professor E 14.4.2009 framgår bland annat att alla tre forskargrupper (F, B och E) enligt spetsenhetsansökan var jämställda. Enligt spetsenhetsavtalet ansvarade spetsenhetens chef för den vetenskapliga och administrativa ledningen av spetsenheten. Enligt E hade han själv inte heller i avtalet konstaterats vara F:s och B:s förman. Av Åbo universitets utredning framgår att professor E inte var akademi-professor B:s direkta chef.

Enligt den universitetslag (645/1997) som gällde under händelseförloppet råder det undervisnings- och forskningsfrihet vid universiteten. Det är därför problematiskt att styra forskargrupper och utreda interna konflikter, i synnerhet när Finlands Akademi inte har några möjligheter att direkt styra forskning som i praktiken sker inom ramen för ett universitet. Enligt 27 § 3 mom. i den nu gällande universitetslagen (558/2009) kan universiteten ha universitetscenter eller andra gemensamma enheter tillsammans med andra universitet och gemensamma enheter tillsammans med yrkeshögskolor, forskningsinstitut eller andra offentliga eller privata samfund eller stiftelser.

Undervisnings- och kulturministeriet anser i sitt yttrande 30.10.2009 att det är viktigt att universiteten i sin forskningsadministration genom avtal i tillräcklig omfattning bereder sig på konfliktsituationer. Generaldirektören för Finlands Akademi har även i sitt svar 9.12.2009 till A uppgett att akademien kommer att vidta åtgärder för att främja och utreda en ändamålsenlig och flexibel användning av forskningsmaterial. Av utredningen från rektorn för Åbo universitet

13.8.2009 framgår att arbeten i anslutning till lavskriksforskningen har utelämnats från spetsenhetens planer för 2009– 2011.

Undervisningsministeriet framhåller vidare att man i forskarutbildningen bättre än för närvarande borde ta fram individuella studie- och karriärplaner för alla som ingår i en forskningsgrupp. Detta skulle avhjälpa arbetsdryga förfaranden vid bedömningen av forskargrupperns mål och resultat.

I samband med resultatförhandlingarna med universiteten tog undervisningsministeriet i oktober 2009 på eget initiativ upp frågan om problemen i forskarutbildningen. I sin utredning 9.10.2009 uppger Finlands Akademi bland annat att ansvarspersonerna i akademins forskningsprojekt uppmanas redan på förhand fästa mer uppmärksamhet vid olika aspekter på forskningsmaterial och upphovsrättsliga omständigheter. Detta sker bland annat genom anvisningar till forskarna, i samband med spetsenheternas avtalsförhandlingar och i forskarskolornas undervisningsutbud.

I min bedömning av situationen konstaterar jag att det i laglighetskontrollen redan innan den revision av universitetslagen som trädde i kraft 1.1.2010 har fästs avseende vid den bristande organiseringen av forskningsprojekt (JO dnr 2244/4/00 och 2495/4/00). Den nya universitetslagen ökar enligt min uppfattning ytterligare samarbetet mellan universitet och forskningsenheter. Behovet av en klar ansvarsfördelning mellan forskare och finansiärer understryks enligt min uppfattning i situationer där parterna består av olika forskningsenheter, forskningsfinansiärer och långtidsanställda forskare som avlönas med stipendiemedel eller som har ett anställningsförhållande. Det har redan tidigare genom forskningstillstånd ingripits i behandlingen av material som innehåller personuppgifter och i frågan om information till dem som är föremål för olika undersökningar (bl.a. Helsingfors universitets anvisningar från 1.8.2003 om insamling och behandling av personuppgifter).

Trots att undervisnings- och kulturministeriet och Finlands Akademi redan vidtagit eller står i beråd att vidta åtgärder för att förbättra administrationen av samarbetsprojekt anser jag att läget fortfarande är oklart när det gäller frågan om god förvaltning och parternas rättigheter samt god vetenskaplig praxis.

3.2

Lavskriksforskningens material och dess publicering

Av det som sägs ovan framgår att Helsingfors universitet för att lösa problemen mellan forskargrupperna i lavskriksprojektet bad professor och generalsekreterare yttra sig om de immaterialrättsliga problem som aktualiserats i forskningsprojektet. Samtidigt utredde man de administrativa problemen i anslutning till forskningsarbetet och bristen på forskningsplaner. Enligt det nämnda yttrandet (s. 23) har det mångskiftande och breda forskningsprojektet som flera institutioner (Helsingfors universitet, Åbo universitet och Finlands Akademi) har deltagit i uppenbarligen lett till att ansvarsfördelningen inom och administrationen av projektet inte har varit särskilt tydligt och genomskinligt för de enskilda forskarna. Vidare har A enligt yttrandet varit förargad över att ingen av de institutioner som deltagit i forskningsprojektet har diskuterat med honom utan endast skjutit över ansvaret på någon annan.

Undervisningsministeriet har kommit fram till att avtalspraxis för forskningsprojekt är oklar i detta avseende. Enligt ministeriet skulle individuella studieplaner ha bidragit till att lösa olika problem inom den forskargrupp som deltog i lavskriksprojektet. I sitt brev 30.10.2009 (14/022/2009) gör ministeriet den bedömningen att man i akademiprofessor B:s forskningsgrupp i någon mån överskridit god vetenskaplig sed.

Med stöd av grundlagens 109 § har jag ingen anledning att inom ramen för laglighetskontrollen ingripa i ärendet till denna del.

3.3

Dröjsmål med behandlingen

Enligt min uppfattning har Helsingfors universitet haft en central roll när det gällt att administrera och organisera de tre forskningsgrupperna. En bedömning av Helsingfors universitets åtgärder med avseende på god förvaltning visar att ärendet närmast gällt detta universitet. Också enligt Åbo universitets utredning är konflikten om rättigheterna till forskningsmaterialet i första hand en fråga mellan Helsingfors universitet och A. Generaldirektören för Finlands Akademi har 9.12.2009 besvarat A:s begäran om utredning 3.4.2009 och 12.11.2009.

Enligt 24 § i instruktionen för Helsingfors universitet, som trädde i kraft 1.1.2010, leder kanslern utredningar vid misstanke om avvikelser från god vetenskaplig sed. Kanslern gav 28.10.2010 sitt beslut i ett ärende som gällde A:s påståenden beträffande forskningsetiken och akademiprofessor B:s agerande. I kanslerns beslut konstateras bland annat att det inte fanns anledning att misstänka olovlig användning av det forskningsmaterial som A insamlat eller tendentiösa beskrivningar av verkligheten och därmed avvikande forskningsetik. Ärendet är därmed slutbehandlat för Helsingfors universitets vidkommande. Dekanen för bio- och miljövetenskapliga fakulteten har ytterligare meddelat att det inte finns några anhängiga ärenden mellan A och fakulteten.

I min bedömning av de viktigaste påståendena i klagomålet beträffande dröjsmålet med A:s utredningsbegäran konstaterar jag för det första att A:s begäran till Helsingfors universitet anhängiggjordes 21.7.2008 och 26.7.2008. Därutöver sände A 4.4.2009 klagomålet till kanslern vid Helsingfors universitet, Finlands Akademis generaldirektör och kanslern vid Åbo universitet. För att undersöka klagomålet bad Helsingfors universitet och Finlands Akademi tillsammans Helsingfors universitets IPR University Center ge ett expertyttrande (25.9.2009) om de frågor som gällde upphovsrätten till lavskriksmaterialet. Enligt yttrandet hade A inte rätt att ensidigt säga upp det muntliga avtalet om användningen av forskningsmaterialet.

Rektorn vid Helsingfors universitet överförde 28.9.2009 klagomålsärendet till Finlands Akademi varvid behandlingen av klagomålsärendet vid Helsingfors universitet upphörde. A underrättades särskilt om denna åtgärd. Trots överföringen av ärendet avgjorde kanslern vid Helsingfors universitet 22.10.2010 det ärende som gällde ett brev som A hade sänt i april 2009. Kanslern konstaterade att det inte hade förfarits lagstridigt. Dessutom avgjorde kanslern vid Helsingfors universitet på ovan nämnda sätt 28.10.2010 ett ärende som gällde god vetenskaplig sed. Det var fråga om ett ärende där även Finlands Akademi och Åbo universitet var att betrakta som parter.

Vid bedömningen av behandlingstiden för A:s utredningsbegäran har 7 och 23 § i förvaltningslagen (434/2009) en central betydelse. Enligt 7 §, som även nämns i klagomålet, ska möjligheterna att uträtta ärenden och behandlingen av ärenden hos en myndighet om möjligt ordnas så att den som vänder sig till förvaltningen får behörig service och så att myndigheten kan sköta sin uppgift med gott resultat. Enligt 23 § 1 mom. i förvaltningslagen ska ett ärende behandlas utan ogrundat dröjsmål. Innan ett ärende avgörs ska myndigheten se till att det i enlighet med 31 § utreds tillräckligt och på behörigt sätt. Under de senaste åren har laglighetskontrollen i syfte att åstadkomma en god förvaltning ingripit även i dröjsmål med behandlingen av förvaltningsärenden (se bl.a. Jaakko Husa: Oikeusasiainmies käsittelyn joutuisuuden valvojana, Lakimies 3/2002, s. 352–376).

Utifrån de utredningar och yttranden som inkommit har jag emellertid konstaterat att behandlingen av A:s begäran om utredning inte har fördröjts vid Helsingfors universitet eller på något annat sätt. Dekanen för bio- och miljövetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet inbjöd i januari 2009 A till förhandlingar om saken men på grund av publiceringen av en vetenskaplig artikel om lavskrikor avböjde A inbjudan.

Med hänsyn till lavskriksforskningsärendets natur och komplexitet har det inte framkommit skäl att vidta åtgärder inom ramen för laglighetskontrollen.

4

SLUTLEDNING

På de grunder som framförs i punkt 3.1 anser jag att situationen vid styrningen av omfattande, universitetsbaserade forskningsprojekt för närvarande är delvis oklar, trots de forskningsetiska principerna.

Enligt min uppfattning kräver en god förvaltning att administrationen av breda forskningsprojekt är tydlig och att forskningsprojektens parter, anställda och finansiärer är medvetna om projektets förvaltning och mål samt om administrationen av forskningsmaterialet. I en internationell och i många avseenden nätverksbaserad forskningsmiljö, som även får stöd i universitetslagens 27 § 3 mom., finns det skäl att fästa uppmärksamhet i synnerhet vid frågor som gäller forskningsmaterial och upphovsrätt. Trots att undervisnings- och kulturministeriet har vidtagit åtgärder i denna riktning redan hösten 2009 framställer jag att ministeriet med stöd av sin styrningsrätt och å andra sidan med respekt för forskningens frihet vidtar åtgärder för att precisera frågor som gäller det allmänna ansvaret för och organiseringen av forskningsprojekt som omfattar flera parter.

Sammanfattningsvis konstaterar jag i fråga om A:s klagomålsärende att jag inte har noterat något lagstridigt förfarande eller försummelser som skulle kräva åtgärder från justitieombudsmannens sida. Jag sänder ändå mitt svar för kännedom till Statens revisionsverk, som i sitt svar till A 30.11.2009 har meddelat att man i mån av möjlighet kommer att beakta saken i framtida revisionsverksamhet.